

KÜRESELLEŞMENİN AZGELİŞMİŞ ÜLKELERE ETKİLERİ

Sumru BAKAN

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.
sumrubakan@kilis.edu.tr

Esra Karapınar KOCAĞ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Araştırma Görevlisi
esrakarapınar@kilis.edu.tr

Özet

Küreselleşme süreciyle birlikte ülkeler arasında başta ekonomik olmak üzere siyasal sosyal, kültürel açıdan bütünleşme büyük ölçüde sağlanmıştır. Bu süreç sadece gelişmiş ülkeleri değil, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri de etkilemiştir. Çalışmanın amacı küreselleşmenin az gelişmiş ülkeler üzerindeki etkilerini ortaya koymak, çeşitli örnekler üzerinden konuya açıklık getirmektir. Eldeki veriler ışığında, az gelişmiş ülkeler arasından seçilmiş ülkelerin süreçle birlikte net kazanç veya kayıpları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azgelişmiş Ülkeler, Küreselleşme, Entegrasyon

Alan Tanımı: İktisat (Ekonomi Politikası)

THE EFFECTS OF GLOBALIZATION ON UNDEVELOPED COUNTRIES

Abstract

Together with the globalization process, political, social, cultural and especially economical integration between countries have been realized substantially. This process have effected developing and less developed countries as well as developed countries. The purpose of the study is to present the effects of globalization on less developed countries and make the subject clear through various examples. In light of the current data, the aim is to analyze the net benefits or losses of the selected countries (among the less developed countries) together with the process.

Keywords: Less developed countries, globalization, integration

JEL Code: O10

1. GİRİŞ

Dünyanın içinde yer aldığı küreselleşme, yalnızca gelişmiş ülkeleri değil, özellikle 1990'lı yıllardan sonra gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri de etkisine alan ve büyük ölçüde ekonomik boyutunun ön plana çıktığı bir süreçtir.

Az gelişmiş ülkelerin temel makro ekonomik göstergelerine dayanarak, bu ülkelerin küreselleşme sürecine yeterince eklenmediği söylenebilir. Bununla birlikte, içinde yer aldıkları bazı uluslararası örgütlerin etkisiyle başta dış ticaret olmak üzere belli başlı makro ekonomik göstergeler çerçevesinde kısmi bir iyileşme süreci yakaladıkları söylenebilir.

Bu çalışmada Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Beşeri Kalkınma Endeksi'ne göre en düşük puanı alan on ülke seçilmiş ve ulaşılabilen belli başlı temel göstergeler ışığında söz konusu ülkelerin küreselleşme sürecinden nasıl etkilendiği irdelenmeye çalışılmıştır.

2. KÜRESELLEŞME

2.1. Küreselleşme ve Tarihçesi

Küreselleşme sıklıkla kullanılan kavram olmakla birlikte, tanımı konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bu kavram en yalın haliyle, dünyanın kültürel, sosyal, siyasal teknolojik ve ekonomik açıdan bütünleşmesi, tek bir pazar haline gelmesi şeklinde tanımlanabilir.

Küreselleşmenin düşünsel bazda “devletin ekonomik alana en alt düzeyde müdahale etmesi gerektiği, ekonominin piyasa koşullarında kendiliğinden dengeye geleceği” görüşünü savunan Klasik iktisadi doktrinle geliştiği söylenebilir.

Ancak, küreselleşme, dünyada 1980'li yıllarda piyasa ekonomisi ve liberalleşmeyle birlikte uygulama alanı bulmuştur. Buna uygun olarak devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması istenmiş, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımına ilişkin adımlar atılmıştır. Böylece, dünyada başta ekonomik olmak üzere siyasi, sosyal ve kültürel alanda küreselleşme sürecine girilmiştir. Bu süreç 1990'lı yıllarla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu daha da gelişmiştir. Ayrıca; bu süreç içerisinde başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Avrupa Serbest Ticaret Alanı (EFTA), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi bölgesel ekonomik bütünleşmeler de gerçekleştirilmiştir (Bakan ve Yıldırım, 2008: 145).

2.2. Ekonominin Küreselleşmesi

Ekonomik acıdan küreselleşme, üretim, ticaret, sermaye ve işgücü hareketlerinin önündeki engellerin kalkması ve teknolojinin gelişen bilgi toplumu çerçevesinde yaygın kullanımının sağlanarak, dünyanın tek bir pazarda buluşmasıdır (Gürkan, 2012: 1-2).

Ekonomik küreselleşme sonucu gelişmiş ülkelerdeki sermaye, emek ve doğal kaynakların göreceli olarak daha ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere yönelir (Ataman & Yıldırım, 2005: 12).

Ekonomik küreselleşme dünya çapında küreselleşme ve bölgesel birleşmeler olmak üzere iki boyutludur (Gürkan, 2012: 4).

2.2.1. Dünya Çapında Küreselleşme

Dünya çapında küreselleşme kendi içinde üretimin küreselleşmesi, finansal küreselleşme ve ticaretin küreselleşmesi olmak üzere üçe ayrılır (Gürkan,2012: 4).

2.2.1.1. Üretimin Küreselleşmesi

Üretimin küreselleşmesi, üretim faaliyetlerinin küresel hale getirilmesi, üretimin farklı aşamalarının farklı coğrafyalarda sonuçlandırılmasıdır (Bayar, 2011: 28).

2.2.1.2. Finansal Küreselleşme

Finansal küreselleşme uluslararası finansal piyasalara ilişkin kısıtlamaların kaldırılması ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir.

Bu eğilim 1980'lerden sonra gelişmiş, 1990'larda gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketlerine dönük kısıtlamaların kaldırılması ile birlikte, kısa vadeli sermaye akımlarının ağırlıklı olarak bu ülkelere yönelmesi ile hız kazanmıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin yanı sıra iletişim ve elektronik teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmeler, finansal kuruluş ve finansal araçların çeşitlenmesi finansal küreselleşmenin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayan faktörlerdir (Günsoy ve Kar, 2008: 399; DPT, 2000: 35).

2.1.1.3. Ticaretin Küreselleşmesi

Ticaretin küreselleşmesi dış ticarete ilişkin her türlü kısıtlamanın kaldırılmasını temel almaktadır. Uluslararası ticaretin büyük bir kısmı gelişmiş ülkeler arasında yapılmakla birlikte, 1980 sonrasında uluslararası ticaretin artış hızında önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. (Günsoy ve Kar, 2008: 395).

2.1.2. Bölgesel Ekonomik Birleşmeler

Bölgesel ekonomik birleşmeler, çoğunlukla aynı coğrafi bölgede yer alan ülkelerin aralarında dış ticaret engellerini kaldırarak, ticareti serbestleştirmeleridir. Bunlar dört grupta toplanır. Bunlar; Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, İktisadi Birlik şeklindedir (Seyidoğlu, 2007: 226-227).

3. AZGELİŞMİŞLİK KAVRAMI

Gelişmişlik ya da azgelişmişlik göreceli bir kavram olmasından dolayı, üzerinde hem fikir olunan ortak bir tanımlama söz konusu değildir. Fakat farklı boyutları ele alan S. Kuznet'in yaklaşımı yardımıyla ilgili konuda en kapsamlı tanımlamayı yapmak mümkündür. Buna göre azgelişmişlik üç farklı kriterle ele alınmaktadır. Bunlar;

- **Uluslararası Gelişme Farklılıklarına Göre:** Bu yaklaşıma göre azgelişmiş ülkeler, mevcut tüm ülkelere ilişkin gelişme düzeyinin en alt sıralarında yer alan ülkelerdir.
- **Ekonomik Kaynakların Kullanım Potansiyeline Göre:** Buna göre azgelişmişlik, kaynak kullanımında gerçek kullanımla potansiyel kapasitenin karşılaştırılmasıyla tanımlanmaktadır.
- **Toplumsal ve Bireysel Temel İhtiyaçların Karşılanmasına Göre:** Bu tanımlamada ise, insanın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında bilimsel kriterlerle tespit edilen ölçütler esas alınır. Buna göre bir ülkede, nüfusun büyük çoğunluğu toplumsal ve bireysel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdaysa, o ülke azgelişmiştir (Han ve Kaya, 2008:6-7).

Azgelişmişlik her ne kadar sadece ekonomik bir sorun değilse de günümüzde az gelişmişlik denince akla gelen ülkelerin gelirleri olmaktadır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın yaptığı sınıflama da bu doğrultudadır. Buna göre ülkelerdeki kişi başına düşen milli gelir temel ölçüt olarak alınmakta ve kişi başına düşen milli geliri 1 000 doların altında olan ülkeler *az gelişmiş*, 1 000 ile 10 000 dolar arası olanlar *gelişmekte olan* ülkeler ve kişi başına düşen milli geliri 10 000 doların üzerindeki ülkeler ise *gelişmiş* veya *sanayileşmiş* ülkeler olarak tanımlanmaktadır (Karagül, 2010: 73).

Azgelişmişlik olgusunu açıklayan yaklaşımlardan biri de demografik unsurlardan hareket eden, ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, yüksek bağımlılık oranları ve bunların doğurduğu sorunları temel alan yaklaşımdır. Sanayileşmiş ülkelerin hemen hemen hepsinin deneyimleri, sanayileşme ve gelişmenin nüfus üzerinde önemli etkiler

yarattığını göstermektedir. Buna karşın ağır nüfus baskısının ve bunun doğurduğu sosyo-ekonomik sorunların, az gelişmiş ülkelerin çözmek zorunda oldukları temel sorunlardan olduğu göz ardı edilemez (Han ve Kaya, 2009:42).

3.1. Az gelişmiş Ülkelerin İktisadi Özellikleri

Az gelişmiş ülkelerin iktisadi özellikleri, bazı makroekonomik göstergeleri referans alınarak açıklanabilir. Bu makroekonomik özellikler arasında kişi başına milli gelir, gelir dağılımı, tüketim yapısı, tasarruf düzeyi, yatırım düzeyi vs. sayılabilir.

Az gelişmiş ülkelerin bir diğer iktisadi özelliği ise gelir dağılımında dengesizliğin çok büyük olmasıdır. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizlik azalma eğiliminde iken, az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliği gitgide artmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin tüketim bileşimlerine bakıldığında, yapılan harcamaların içinde gıda maddelerine yapılan harcamaların oldukça büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tarım, az gelişmiş ülke ekonomilerinde önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilmektedir.

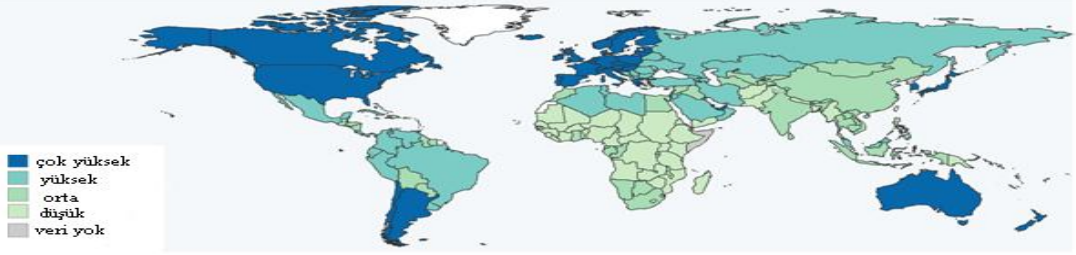
Gelir seviyesinin düşük olmasına bağlı olarak az gelişmiş ülkelerde tasarruf seviyesi de oldukça düşüktür.

Az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik ve siyasi belirsizlik, dolayısıyla oluşan yüksek risk ortamı yatırımların bu bölgelere çekilmesini zorlaştırmaktadır.

Düşük gelirlili ve düşük yatırım seviyesine sahip az gelişmiş ülkeler bu sorunların bir sonucu olarak düşük istihdam düzeyine sahip ülkelerdir.

Birleşmiş Milletler Gelişme Programı tarafından yıllık olarak düzenlenen, ülkeler için yaşam uzunluğu, okuryazar oranı, eğitim ve yaşam düzeyi doğrultusunda, ekonomik faktörlerle birlikte pek çok faktör dikkate alınarak düzenlenen raporda, ülkeler bir sıralamaya tabi tutulup gelişmişlik seviyeleri belirlenmektedir. 2011 yılı raporuna göre ülkelerin gelişmişlik seviyeleri aşağıdaki haritada görülmektedir.

Şekil-1: Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyi, 2011

Kaynak: Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/data/map/>

3.2. Az gelişmişliğin Ölçülmesi

Az gelişmişliğin ölçülmesi üç alt başlık halinde incelenmektedir (Han ve Kaya, 2008:8-12):

3.2.1. Uluslar Arası Gelişme Farklılıklarına Göre Az gelişmişliğin Ölçülmesi

Uluslar arası gelişme farklılıklarına göre az gelişmişlik iki şekilde ölçülür. Bunlar; parasal ve parasal olmayan ölçütlerdir.

Parasal ölçütler ülkelerin GSMH'leri baz alınarak yapılır. Parasal olmayan ölçütler arasında ise fiziksel üretim düzeyini gösteren endeksler, elektrik enerjisi üretimi/tüketimi, petrokimya ürünler üretimi/tüketimi sayılabilir.

3.2.2. Kaynakların Kullanım Durumuna Göre Az gelişmişliğin Ölçülmesi

Kaynakların kullanım oranlarının ölçülmesi konusunda; işgücü için işsizlik düzeyi/oranı, sabit sermaye için kapasite kullanım oranı/atıl kapasite oranı, doğal kaynaklar için ekilebilir arazinin kullanım oranı, yer altı zenginliklerinde hammadde ihracatı temel alınabilir.

3.2.3. Toplumsal ve Bireysel Temel İhtiyaçların Karşılmasına Göre Az gelişmişliğin Ölçülmesi

Bu yaklaşımda insanların beslenme, sağlık, konut, eğitim vb. ihtiyaçlarının karşılanmasında minimum bir düzey belirlenebilir. Bu düzeyin belirlenmesinde günümüz gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzey temel alınabilir. Ancak günümüzde gelişmişlik düzeyinin ölçümünde sayısal değerlerin yanı sıra sosyo-kültürel gelişme de dikkate alındığından sayısal bir ölçüt bulmak güçleşmektedir.

4. KÜRESELLEŞMENİN SEÇİLMİŞ AZGELİŞMİŞ ÜLKELERE ETKİLERİ

Küreselleşmenin az gelişmiş ülkelere etkilerini açıklarken, seçilmiş bazı makroekonomik göstergelerden yararlanılacaktır. Söz konusu ülkelerin seçiminde

Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Beşeri Kalkınma Endeksi'ne göre en düşük puanı alan on ülke baz alınmıştır.

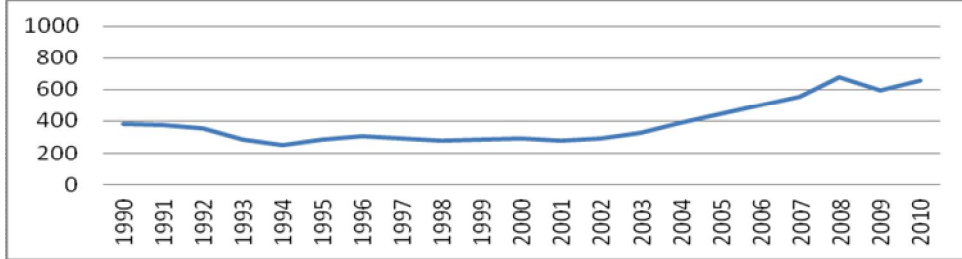
4.1. Makroekonomik Göstergelerle Azgelişmiş Ülkeler

Seçilen ülkeler ve makroekonomik göstergeler aşağıdaki gibidir. Söz konusu veriler Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ülkeler: Burnika Faso, Burundi, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Gine, Liberya, Mozambik, Nijer, Siera Leone.

Değişkenler: Kişi Başına GSMH, GSMH % Büyüme, İhracat-İthalat(% GSMH), Nüfus % Büyüme, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları, Kişi Başına Düşen Sanayi Harcamaları, Göç, Ortalama Hayat Süresi, İşçi Dövizleri.

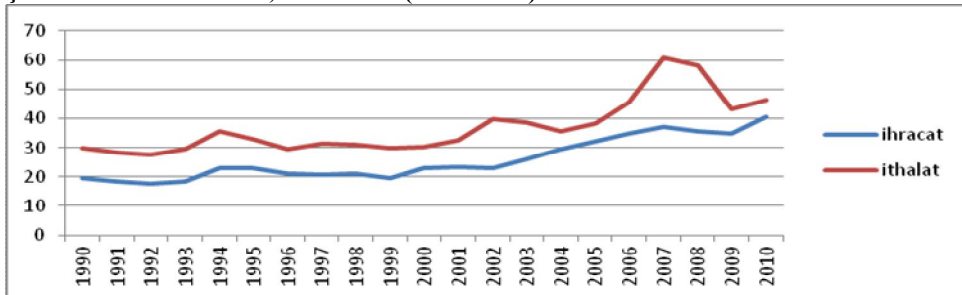
Şekil-2: Ortalama Kişi Başına GSMH (1990-2010)

Kaynak: Dünya Bankası

Birleşmiş Milletler tanımında yer aldığı üzere söz konusu ülkelerin ortalama kişi başına GSMH'leri yıllık 1000 \$'ın altındadır. Seçilmiş azgelişmiş ülkelerin GSMH büyümeleri yer yer istikrarsız bir yapı göstermekle birlikte genel olarak artma eğilimindedir. GSMH'daki ortalama büyüme oranlarına bakıldığında oldukça istikrarsız bir büyüme trendi söz konusudur. Bununla birlikte 1990'da % -4,6 olan büyüme oranı 2010 yılında % 5,8'e yükselmiştir.

Şekil-3: İthalat/İhracat, % GSMH (1990-2010)

Kaynak: Dünya Bankası

İthalat/ihracat kompozisyonuna bakıldığında ise Şekil-3'te görüldüğü üzere seçilen ülkelerin ortalama ithalat ve ihracatları genel olarak artma eğilimindedir.

Söz konusu ülkelerin nüfus artış oranı ise ortalama % 2,6'dır.

1990 yılında 16,15 \$ olan yıllık ortalama kişi başı sağlık harcamaları 2010 yılına gelindiğinde yaklaşık 35 \$'a ulaşmakla birlikte oldukça düşük düzeydedir.

Üretim konusunda önemli bir gösterge olan sanayi harcamalarına bakıldığında ortalama olarak 1990'da kişi başına sanayi harcaması 22 \$ iken 2010 yılına gelindiğinde 43 \$'a ulaşmıştır. Fakat bu haliyle bile dünya ortalamasının altındadır.

Küreselleşme ile birlikte artan insan trafiği seçili ülkeler bazında istikrarlı bir gelişme göstermemiş, beş yıllık veriler göz önüne alındığında, 1990 ve 2000 yıllarında negatif göç söz konusu iken, 1995, 2005 ve 2010 yıllarında pozitif göç gerçekleşmiştir. 1990 yılında yaklaşık 176000 kişi söz konusu ülkelere göç ederken 2010 yılında bu ülkelere yaklaşık 23000 kişi yerleşmiştir.

Yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlere bağlı olarak ortalama yaşam süresinin de iyileştiği görülmektedir. 1990 yılında 47,92 olan ortalama yaşam süresi 2010'a gelindiğinde 53,74'e ulaşmıştır.

Artan insan trafiğiyle birlikte işçi dövizlerinde de değişimler yaşanmıştır. Bazı yıllarda görülen istikrarsız dalgalanmalarla birlikte 1990 yılında 41 milyon \$ olan işçi dövizleri 2010 yılında 74 milyon \$'a ulaşmıştır.

4.2. Küreselleşmenin Az gelişmiş Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Küreselleşmenin ekonomik anlamda yarattığı en büyük gelişmelerden biri bölgesel ekonomik birleşmelerdir. Ekonomik bütünleşme gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında olduğu gibi azgelişmiş ülkeler arasında da yaygınlaşmaktadır. Bunun örneklerinden biri seçtiğimiz on ülkeden beşini kapsayan Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)'dır. Bu birliğin kurulmasıyla birlikte sanayi, telekomünikasyon, enerji, tarım, doğal kaynaklar, ticaret, para/finansal sorunlar ile sosyo-kültürel ilişkiler konularında bütünleşme hedeflenmiştir. Bunun dışında çalışmada seçilen ülkelerin tamamı birden fazla bölgesel ve uluslararası birliğe üyedir. Bu birliklerden bazıları şöyledir: Birleşmiş Milletler (BM), İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF), Karşılıklı Ekonomik Destek Komisyonu (COMECON-Council for Mutual Economic Assistance), Uluslararası Serbest Ticaret Birlikleri Konfederasyonu (ICFTU), Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu (ECA), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Ticaret ve

Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Merkezi Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği(Central African Customs and Economic Union-UDEAC) v.b. olarak sıralanabilir.

Görüldüğü üzere küreselleşme az gelişmiş ülkelerin diğer dünya ülkeleriyle yakınlaşmasında bir fırsat olmuştur. Dünyadaki ekonomik gelişmeler ve küreselleşmeye bağlı olarak bu ülkelerin kendi aralarında bir takım ekonomik birlikler oluşturdukları veya var olan ekonomik bütünleşme hareketlerine dahil oldukları görülmektedir. Ayrıca söz konusu ülkelerin makro ekonomik göstergelerinde de kısmi de olsa yıllar içersinde iyileşmeler olduğu dikkat çekmektedir.

Söz konusu ülkelerin küreselleşme karşısında daha çok üretim, ticaret ve bölgesel entegrasyonlar çerçevesinde bir takım avantajlar elde ettiği görülürken, sosyal, kültürel, siyasal vb. açılardan olumlu katkılar sağlayamadığı söylenebilir. Çalışmada ülkelerin sermaye hareketlerine ilişkin veriler elde edilemediğinden bu açıdan bir değerlendirme yapılamamıştır.

5. SONUÇ

Az gelişmiş ülkeler bölgesel ve uluslararası ekonomik örgütlere üye olmak suretiyle dünyadaki küreselleşme sürecine eklemlenme çabasıdadır. Bu örgütlerin içerisinde sanayi, telekomünikasyon, enerji, tarım, doğal kaynaklar, ticaret, para/finansal sorunlar ile sosyo-kültürel ilişkiler konularında geniş kapsamlı bir bütünleşme hedefleyen ECOWAS büyük önem taşır. Bunun yanı sıra, Büyük ölçüde Afrika kıtası içerisinde yer alan söz konusu ülkeler BM, İKÖ, IMF, COMECON ve ICFTU gibi birçok uluslararası örgüte de üyedir.

Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin ekonomik performansları dikkate alındığında, bu ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel vb. açılardan yeterince gelişmemiş olduklarından küreselleşmenin avantajlarından gelişmiş ülkeler kadar yarar sağlayabildiklerini söylemek olanaksızdır.

KAYNAKLAR

Ataman, Muhittin & Yıldırım, Cengiz (2005), Madalyonun İki Yüzü: Altın ve Üstten Küreselleşme, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2005AtamanYildirim.pdf>, [İndirme Tarihi: 22.03.2012]

Bakan, Sumru & Yıldırım, Zarife, “Dünü ve Bugünü ile Türkiye'nin Küreselleşme Süreci”, Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Ekim 2008, Isparta, ss.145-155.

Bayar, F. (2011), Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye, <http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi32/firatbayar.pdf>, [İndirme Tarihi: 25.12.2011]

Devlet Planlama Teşkilatı, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Küreselleşme Ö.İ.K. Raporu, Ankara. 2000

Güran, S., Makroekonomik Analize Giriş, İstanbul: Der Yayınları, 1989.

Gürkan, Ömer (2012), Küreselleşme ve Yeni Uluslar arası Ekonomik Düzen, <http://akademik.mu.edu.tr/data/06020000/resimli/fi>, [21.03.2012]

Günsoy, Bülent ve Kar, Muhsin, “Küreselleşme ve Kalkınma”, içinde: (Ed.) Taban, Sami ve Kar, Muhsin, Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, ss. 385-430

Han, Ergül, Kaya, Ayten, Ayşen, Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.

Han, Ergül, Kaya, Ayten, Ayşen, İktisadi Kalkınma ve Büyüme, 5. Baskı, Anadolu Üniv., A.Ö.F. Yayını, Eskişehir, 2009.

Karagül, Mehmet, Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010

Sabır, Hasan, Azgelişmiş Ülkelerde Rekabet ve Kalkınma, Derin Yayınları, 2010.

Seyidoğlu, Halil, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları No: 22, İstanbul,2007